

SZÜKSÉGHELYZET A NEMZETKÖZI JOGBAN*

BUZA LÁSZLÓ

I. A szükséghelyzet kérdése a nemzetközi jogban nem eléggé tisztázott. Bizonytalan a szükséghelyzet fogalma és jogi természete.

Vannak, akik tagadják, hogy a nemzetközi jog a szükséghelyzet intézményét ismerné.

Ezt az álláspontot képviseli a francia *Fauchille*,¹ a belga *Visscher*,² az olasz *Borsi*³ és *Cavaglieri*.⁴ *Rodick*⁵, aki külön monográfiában foglalkozik a kérdéssel, elismeri, hogy a szükséghelyzet a nemzetközi jogban is kizárja a cselekmény jogellenességét, de ezt a jogi hatást erősen megszorító feltételekhez köti. E feltételek közt elsőnek említi meg azt, hogy a szükséghelyzetre legszigorúbban csak olyan körülmények közt történhetik hivatkozás, amelyekre a jog annak alkalmazását előre megengedte.⁶ Ez a felfogás a szó igazi értelmében vett szükséghelyzetet kizárja a nemzetközi jog területéről s csak mint az államon belüli jog előre szabályozott államjogi kivételes állapotának analógiáját ismeri el.

A nemzetközi jogászok túlnyomó többsége azonban azon a nézeten van, hogy a szükséghelyzet bizonyos feltételek mellett a nemzetközi jogban is megszünteti a cselekmény jogellenességét.

Azt, hogy a nemzetközi jog ismeri-e vagy nem a szükséghelyzetet, persze nem a nemzetközi jogászok állásfoglalása dönti el. A kérdést csak a tételes nemzetközi jog alapján az államok együttes akaratán nyugvó jogszabályok alapul vételével lehet eldönteni.

Azt kell vizsgálnunk, hogy az államok által követett gyakorlat mit mutat a szükséghelyzet kérdésében. Itt is nagy óvatosságra van szükség.

*Az Osztály felolvasó üléseinek sorozatában március 31-én elhangzott előadás.

¹ *Fauchille*: *Traité de droit international public*. Huitième édition. Tome I. 1. partie. Paris. 1922. Rousseau 418 és k. l.

² *Visscher*: *Les lois de la guerre et la théorie de la nécessité*. *Revue générale de droit international public*. 1917.

³ *Borsi*: *Ragione di guerra e stato di necessità nel diritto internazionale*. *Rivista di diritto internazionale* 1916.

⁴ *Cavaglieri*: *Lo stato di necessità nel diritto internazionale*. Rome, 1918.

⁵ *Rodick*: *The doctrine of Necessity in International Law*. New-York. Columbia University Press. 1928.

⁶ I. m. 119. l.

Ha egy állam bizonyos magatartásának indoklásául és mentségéül a szükséghelyzetre hivatkozik anélkül, hogy a másik állam ezt elfogadná, ez a hivatkozás még nem bizonyít semmit. Jelentősége a szembenálló államok egységes állásfoglalásának, illetőleg a nemzetközi bíróság döntésének van. Itt is pontosan meg kell vizsgálni, hogy az esetleges elutasító állásfoglalás nem csak a konkrét eset speciális körülményeire vonatkozik-e, s jelent-e elvi állásfoglalást a kérdésben?

Nincs nemzetközi bírói határozat, amely elvi éllel megállapítaná, hogy a nemzetközi jog a szükséghelyzet fogalmát nem ismeri. Nincs ilyen értelmű megállapodás két- vagy többoldalú nemzetközi egyezményben sem. Ezzel szemben van nemzetközi választott bírói ítélet, mely a szükséghelyzet kérdésében pozitív értelemben foglal állást. Ilyen a Neptun amerikai gőzhajó esete. Ezt a hajót 1795 áprilisában egy angol cirkáló a nyílt tengeren lefoglalta az angol kormánytól kapott annak az utasításnak az alapján, hogy fel kell tartóztatni és le kell foglalni minden hajót, amely részben vagy egészben élelmiszereket szállít valamely francia kikötőbe. A Neptun rizst szállított. Az ügy a Jay Treaty elnevezés alatt ismeretes 1794-i angol—amerikai megegyezés értelmében vegyes bizottság elé került. A bizottság előtt Nagy-Britannia a szükséghelyzetre hivatkozott, arra, hogy Nagy-Britannia lakossága éhínség előtt áll. A bizottság többsége elismerte, hogy a végső szükség igazolhat egy ilyen rendszabályt, de a konkrét esetre szólóan az angol kifogást elutasította. Annak vizsgálata nélkül, hogy Nagy-Britanniának a kérdéses időpontban voltak-e komoly okai arra nézve, hogy éhínségtől féljen, megállapította, hogy módjában lett volna az élelmiszerhiányon segíteni azzal, hogy magasabb árakat ajánl. Konstatálta, hogy Nagy-Britannia a szóban forgó utasítás kiadása és végrehajtása után prémiumot ígért a hiányzó cikkek behozataláért. A következmény az lett, hogy a semlegesek valósággal elárastották a keresett cikkekkel a piacot. A Vegyes Bizottság döntése azért is figyelmet érdemel, mert nemcsak elismeri a szükséghelyzetre hivatkozás elvi lehetőségét, hanem megállapítja azokat a feltételeket is, amelyek mellett a szükséghelyzetre hivatkozás történhetik. A Vegyes Bizottsággal azonos álláspontra helyezkedett a másodfokon döntő bíró is.⁷

A nemzetközi tengeri jogban is vannak esetek, amelyekben a választott bíró a szükséghelyzetre való hivatkozásnak helyt adott. Így 1809-ben Sir William Scott az *Eleanor* ügyben kimondta, hogy a valóságos és ellenállhatatlan szükség mindenkor elegendő jogcím az emberiség törvényeinek alkalmazására. A *Susannah* ügyben az Egyesült Államok és Mexikó között az 1849. március 3-i megegyezéssel létesített bizottság abban a kérdésben volt hivatott dönteni, hogy jogosan alkalmaztak-e a mexikói hatóságok a nevezett

⁷ *Lapradell et Politis* : Recueil des arbitrages internationaux I. kötet 137 és k. l. Vö.: *Verdross* : Les principes généraux dans la jurisprudence internationale. Académie de Droit International. Recueils des cours 1935 II. (52) 208. és k. l.

amerikai hajó kapitányával szemben büntetést azon az alapon, hogy hadidugárut szállított. A bizottság kifejezetten megállapította, hogy a hajó az általa elszenvedett károk miatt volt kénytelen a mexikói kikötőbe befutni s ez kizárja a kapitány büntethetőségét. Azok az áruk, amelyeket a hajó bevitt a mexikói kikötőbe, nem tekinthetők hadidugárúnak, mert nem kereskedés céljából vitte be, hanem sürgősségi helyzetben azért, hogy saját megsemmisülését megelőzze. Hasonló döntés történt az *Erie* ügyben is az 1849-i megegyezés alapján az USA és Brazília, valamint a *Rebecca* ügyben 1884-ben az USA és Mexikó között.⁸

Nem vitás tehát, hogy a nemzetközi jog a sürgősségi helyzetet ismeri, tisztázni kell azonban a sürgősségi helyzet jogalapját s ennek pontos ismérveit, mert sokszor indokolatlanul történik a sürgősségi helyzetre hivatkozás, amikor a hivatkozás visszautasítása persze nem jelent elvi állásfoglalást a sürgősségi helyzet elfogadása ellen.

II. *A sürgősségi helyzet sokszor mint sürgősségi jog (droit de nécessité) szerepel a nemzetközi jogban, s azt mint ilyent, rendszerint az ún. állami alapjogokkal hozzák kapcsolatba, esetleg magát a sürgősségi jogot is az alapjogok közt szerepeltetik.*

A sürgősségi helyzetnek az alapjogokkal való ez a kapcsolata azt a felfogást tükrözi, hogy sürgősségi helyzetre hivatkozni csak az állami alapjogok veszélyeztetése esetén lehet. Ez állásfoglalás a sürgősségi helyzet terjedelme tekintetében is. Eszerint nem minden jogilag védett érdek veszélyeztetése esetén forog fenn — még ha a veszély közvetlen és másként nem hárrítható is el — sürgősségi helyzet. Csak akkor mentesít a különben jogellenes magatartás hátrányos jogkövetkezésményei alól, ha az állami alapjogok forognak közvetlen és másként el nem hárrítható veszélyben.

Ami az ún. alapjogokat illeti, ilyenekről a nemzetközi jogban sem lehet olyan értelemben szó, mintha azok a természetjogászok által hirdetett velünk született emberi alapjogok mintájára a jogalkotó akaratától független jogosítványok lennének, s az államokat hozzájárulásuk nélkül is köteleznék. Az állami alapjogok azokat az általános jogelveket jelentik, amelyeken a nemzetközi jog rendszere felépül. Ezek az alapelvek az államoknak, mint a nemzetközi jogközösség tagjainak akaratát juttatják kifejezésre az egymás közti érintkezés alapelveire vonatkozólag. Nem változatlanok, maguk is a felépítményhez tartoznak s az alap változásával változáson mennek keresztül.

Az ún. alapjogok felsorolásánál távolról sincs a nemzetközi jogi irodalomban egyöntetűség. Régebben általában öt alapjogot ismertek: 1. a függetlenségre, 2. az önfenntartásra, 3. az egyenlőségre, 4. a becsületre és 5. az érintkezésre való jogot.⁹

⁸ Vö.: *Baldoni*: Les navires de guerre dans les eaux territoriales étrangères. Académie de Droit International. Recueil des cours 1938 III. (65) 237. és k. l.

⁹ Vö.: *Verdross*: Völkerrecht. Dritte neubearbeitete und erweiterte Auflage. Wien. Springer, 1955. 165. l.

Fauchillenál már csak két alapjogot találunk: az önfenntartás jogát (*droit de conservation*) s a szabadságra való jogot (*droit à la liberté*) s ezt a két jogot is egyetlen ősi alapjogra: a létezés jogára (*droit à l'existence*) vezeti vissza.¹⁰ Mindkét alapjogon belül több külön jogot vesz fel, így pl. az egyenlőségre és a kölcsönös érintkezésre való jogot a szabadságra való jog megnyilatkozásaként tekinti. *Verdrossnál* négy nemzetközi alapjogról, illetőleg kötelezettségről van szó: 1. a politikai függetlenségre, 2. a területi felségjogra, 3. a becsület tiszteletben tartásra, végül 4. az érintkezésre vonatkozó alapjogról.¹¹

Wolgast rámutat arra,¹² hogy az egyik alapjog nemritkán egy másik alapjog kihatásaként tekinthető s ez az alapjogok tanában még fokozza a szabadság hiányát.

Az ENSZ közgyűlése 1947-ben megbízta a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy dolgozzon ki tervezetet az államok jogait és kötelezettségeit tartalmazó deklaráció tárgyában. A Bizottság 1949. június 9-én befejezett első ülészakán el is készítette a tervezetet, mely az államoknak négy jogát és 10 kötelességét foglalta össze. A négy jog a következő: 1. jog a függetlenségre, ennek következtében arra, hogy jogi hatáskörét más államok akaratának való alávetettségtől mentesen minden vonatkozásban szabadon gyakorolhassa, ideértve kormányzati formájának szabad megválasztását, 2. jog arra, hogy a területén, valamint minden ott tartózkodó személy és dolog felett joghatóságot gyakoroljon, 3. jog a többi állammal való egyenlőségre, 4. jog az egyéni vagy kollektív védekezésre a fegyveres támadással szemben. A 10 kötelesség, amelyet a jogoktól nem elkülönítve, hanem azokkal váltakozva sorol fel a tervezet, világosan mutatja először azt, hogy az államok ún. alapjogai és alapkötelezettségei szorosan összetartoznak, másodszer azt, hogy mennyire önkényes ezeknek a jogoknak és kötelességeknek minden felsorolása, végül azt is, hogy ezek a jogok, illetőleg kötelezettségek nemegyszer fedik egymást.

A helyzet az állami alapjogokat illetően ugyanaz, mint az államon belüli jogban az egyeseket megillető szabadságjogok tekintetében. Az egyéni szabadság nem taxatív módon pontosan felsorolható egyes jogosítványok összessége, hanem egy jogi állapot, status, a mások beavatkozásától való mentesség állapota. Az egyesek mindazt jogosítva vannak megtenni, amit a jogrend nem tilt, illetőleg amelybe való beavatkozásra másnak: állami szervnek, vagy magánosoknak nem ad jogot.

¹⁰ I. m.: 407. és k. l.

¹¹ *Verdross*: I. m. 166—178. l. *Verdross* Nemzetközi jogának I. kiadásában (*Verdross*: *Völkerrecht*. Springer, Berlin 1937. 199—205. l.) a következő alapjogokat különbözteti meg: 1. a tiszteletben tartás alapjoga, ezen belül a) a területi felségjog, b) az állami belső rend és c) a becsület tiszteletben tartása; 2. az érintkezés; 3. az önsegély alapjoga. Ez is mutatja, hogy az alapjogok felsorolása és rendszerbefoglalása terén milyen bizonytalanság uralkodik.

¹² *Wolgast*: *Völkerrecht*. Georg Stilke. Berlin, 1934. 749. l.

Ez a helyzet az állami alapjogok tekintetében is : a nemzetközi jog az államok számára a nemzetközi jogközösségen belül bizonyos jogi helyzetet biztosít, s őket arra kötelezi, hogy egymásnak ezt a jogi helyzetét kölcsönösen tiszteletben tartsák. Mivel ezt a jogi helyzetet a nemzetközi jog rendelkezéseiben visszatükröződő általános elvek alakítják ki, szinte lehetetlen az állami alapjogokat és kötelességeket taxatív felsorolni. Az államnak igénye van arra, hogy a többi államtól nemzetközi jogi statusának tiszteletben tartását igényelhesse. Hogy ez az igény mikor jelentkezik nemzetközi alanyi jog formájában, az a tételes szabályozástól függ.

Az államok nemzetközi jogi statusának olyannak kell lennie, hogy ne legyenek számára jogi akadályai annak, hogy belső és külső funkcióit eredményesen végezhesse.

Az államok nemzetközi jogi statusának két alapelve van : az államok egyenlősége és szuverénitása. Minden ún. alapjog vagy az egyiknek, vagy a másiknak a folyománya. E két alapjog tiszteletben tartása biztosítja azt, hogy az állam részére feladatainak eredményes elvégzésénél jogi akadályok ne legyenek.

A szükséghelyzet kérdésének az állami alapjogokkal való összekapcsolása semmiképpen nem helyes. Először azért, mert nem helyes a szükséghelyzetre való hivatkozás lehetőségét kizárólag azokra az esetekre szorítani, amelyekben az ún. állami alapjogokat fenyegeti közvetlen és másként el nem hárítható veszély. Másodszor azért, mert az alapjogok kérdése — mint láttuk — a nemzetközi jogban nem tisztázott, az alapjogok fogalma s különösen azok felsorolása terén nagy bizonytalanság uralkodik. A szükséghelyzet fogalmát ilyen bizonytalan fogalommal összekapcsolni nem lehet, ez a legnagyobb önkényeskedésnek nyitna kaput. Egyes államok könnyen hivatkozhatnának arra, hogy állítólagos alapjogaikat fenyegető közvetlen és másként el nem hárítható veszély folytán szükséghelyzetben vannak, ezt az álláspontjukat esetleges nagyobb katonai és politikai erejükkel érvényesíteni is tudnák s a másik állam belügyeibe való durva beavatkozással azt saját érdekeik szolgálatába állíthatnák.

Tetszetősnek látszik az az álláspont, amely a szükséghelyzetre való hivatkozást a *droit de conservation* alapjogára vezeti vissza s azt csak abban az esetben engedi meg, ha az államnak ez az alapjoga, tehát létezése, fennmaradása van közvetlenül és másként el nem hárítható módon veszélyeztetve. Ez az álláspont a büntetőjogi végszükségnek azt a rendkívül szűk fogalmát veszi alapul, amely azt csak a maga és hozzátartozói életének megmentése érdekében ismeri el. A mai büntetőjog a végszükség fogalmát sokkal tágabban állapítja meg s így teljesen indokolatlan volna, ha a nemzetközi jogban ez az elavult koncepció kapna helyet. De van egy másik veszedelem is. Az nem vitás, hogy az állam létének és fennmaradásának érdekében a nemzetközi joggal különben ellentétes cselekményeket is elkövethet. De a helyzet az,

hogy a *droit de conservation*-t rendszerint nem korlátozzák az állam pusztá létének fenntartására, hanem azt indokolatlanul kibővítik. Belefoglalják pl. azt is, hogy az államnak joga van gazdaságának elemeit fejleszteni, gazdasági hatalmát növelni,¹³ általában minden irányú fejlődését biztosítani. Az Amerikai Nemzetközi Jogi Egyesület (The American Society of International Law) midőn 1916-ban határozatot hozott a nemzetek jogai és kötelességei tárgyában, kifejezetten biztosította a szabad fejlődésre való jogot s biztosította ezt az a deklaráció is, amelyet a nemzetek jogaira és kötelességeire vonatkozólag 1919. november 11-én az *Union Juridique Internationale* fogadott el.¹⁴ Kifejezetten így értelmezi az önfenntartás jogát *Wolgast* is.¹⁵

Nyilvánvaló, hogy az államoknak a szabad fejlődésre való joga lényegesen túlhaladja azt a kört, amelyet az egyes emberekre nézve az élet védelme jelent. A gazdasági boldogulás szabadsága még a kapitalista államokban sem esik az élet biztosítására vonatkozó joggal egyenlő elbírálás alá. Ha az államon belüli jog megengedné a végszükségre való hivatkozással az egyeseknek azt, hogy a gazdasági boldogulásuk útjában álló veszély elhárítása érdekében mások jogait megsérthessék, a jog uralmát az erőhatalom elve foglalná el. Még fokozottabban ez volna a helyzet a nemzetközi jogban. Ez a felfogás az imperialista törekvések szinte korlátlan érvényesítésére adna jogalapot.

III. *A nemzetközi jogban a szükséghelyzet mint a civilizált nemzetek által elismert általános jogelv foglal helyet.* Ismeretes, hogy a Nemzetközi Bíróság Statutumának 38. cikke ezeket az általános elveket a Bíróság által alkalmazandó források közt sorolja fel s azokat a nemzetközi jog kiegészítő jellegű forrásává teszi. Az a felfogás, amely ezek alatt az általános elvek alatt a nemzetközi jog általános elveit érti, téves. A nemzetközi jog általános elvei integráns részei a tételes nemzetközi jognak, kifejezésre jutnak vagy a szerződések által statuált írott jog, vagy a nemzetközi szokásjog rendelkezéseiben s így azok mellett külön harmadik forrásként nem szerepelhetnek. Arról van itt szó, hogy az államok belső jogában szereplő általános jogelvek analógia útján átemeltetnek a nemzetközi jog síkjára annak a meggondolásnak az alapján, hogy ha az érdekelt államok befelé bizonyos kérdést meghatározott elvek alapján rendeztek, bizonyára ugyanezeket az elveket alkalmazták volna akkor is, ha a kérdést a nemzetközi jog síkján is szabályozzák.

A Nemzetközi Bíróság Statutuma a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvekről beszél. A szövegezés semmiképpen nem megfelelő. Olyan gondolat jut benne kifejezésre, amely ellentétben áll az államok egyenjogúságának elvével, pedig ez a nemzetközi jog egyik alapp princípiuma. Nem az a kérdés, hogy az illető alapelvet ismerik-e a civilizált államok, hanem az,

¹³ Így *Fauchille* i. m. 410. és k. l.

¹⁴ Mindkét deklarációt közli *Fauchille* i. m. 400. és k. l.

¹⁵ *Wolgast* i. m. 754. l. „Eine andere Seite des Rechts auf Selbsterhaltung besteht darin, dass ein Staat nicht nur ein Recht auf Selbsterhaltung, sondern ein Recht auf Selbstentfaltung besitzt. Denn das Völkerrecht rechnet mit dem Dasein der Staaten nach deren vollem Wesen.”

hogy ismeri-e a közvetlenül érdekelt államok jogrendszere? A civilizált államok belső jogában foglalt elveknek nem lehet az ún. „nem civilizált” államokra is kiterjedő hatálya. Ez nyilvánvalóan ellentétben állna a szuverénitás elvével. A szuverénitás elvéből az következik, hogy minden államra csak az a jogelv és jogszabály kötelező, amelyet elfogadott magára nézve kötelezőnek. Ha az állam belső jogában elfogadta az illető jogelvet, az ő *vélelmezett* akarata alapján fogadjuk el azt reá nézve a nemzetközi jog síkján is kötelezőnek.

Az, hogy a szükséghelyzet a konkrét esetben kizárja a különben jogellenes magatartáshoz fűződő hátrányos jogkövetkezményeket, az államon belüli jogokban általános jogelv, ez a jogelv lép át a nemzetközi jog területére.

Ezt a jogelvet a végszükség formájában az államonbelüli büntető jog általánosan ismeri. Eltérés csak arra nézve van az egyes államok tételes büntetőjogában, hogy a jogilag védett érdekeknek milyen köre az, amelynek veszélyeztetettsége esetén a végszükség fennforog.

A végszükség fogalmát az államonbelüli jogban nemcsak a büntetőjog, hanem a polgári jog is ismeri. A jog mindkét ágában ugyanaz a jogelv jut kifejezésre: a szükséghelyzet kizárja a különben jogellenes magatartáshoz fűződő joghatásokat. A kártérítés kötelezettségét a végszükség nem szünteti meg, egyrésztől azért, mert senki más dolgát az illető engedélye nélkül nem használhatja, másrésztől azért, mert a kártérítés nem szükségképpen jogellenes magatartáshoz fűződő jogi hatás.

Egyes tételes jogokban a végszükség büntetőjogi és polgári jogi fogalma nem esik össze, de ez nem okoz zavart abban a tekintetben, hogy a végszükségnek a jogellenesség különbeni jogkövetkezményeit elimináló hatását az illető tételes jog mint jogelvet ismeri.

A végszükség fogalmához hozzátartozik, hogy a veszélynek közvetlennek és másként el nem háríthatónak kell lenni. Megkívánja ezenkívül azt is, hogy a bűncselekmény által megsértett érdek ne legyen súlyosabb annál, amelynek érdekében a szükségcselekményt elkövették.

A büntetőjogi és polgári jogi végszükség jogi állapot, mely a konkrét eset körülményeinél fogva megszünteti a magatartás különbeni jogellenességét. A büntetőjogi és polgári jogi végszükség alanyi jogok: személyiségi vagy vagyoni jogok védelmét célozza, de maga nem alanyi jog, a végszükségben foganatosított magatartás jogilag megengedett eljárás.

A szükségcselekmény ellentétes jelenség a joggal való visszaéléssel. Ez utóbbinál egy a jog formai rendelkezéseinek megfelelő magatartás lesz a konkrét eset körülményeinél fogva jogellenessé, a szükséghelyzetben elkövetett cselekménynél viszont a különbeni jogellenesség szűnik meg s lesz az a konkrét eset körülményeinél fogva jogszerűvé.

A szükséghelyzet fogalma az államjogban is ismert. Az államjogi szükséghelyzet azonban lényegesen más, mint a büntetőjogi és a polgári jogi végszükség. Itt arról van szó, hogy bizonyos adott helyzetben az államhatalom

gyakorlásának szervezeti és eljárási szabályai módosulnak s esetleg módosulnak az alkalmazandó anyagi jogszabályok is.

Ez a helyzet azokban a rendelkezésekben, amelyek a háború, illetőleg a háborús veszély esetére szólnak. A háború, illetőleg a háborús veszély szükség-helyzetet teremt, a különleges jogszabályok hatálybalépése ennek a szükség-helyzetnek a folyamánya. A büntetőjogi és polgári jogi végszükségnél jogilag védett érdekek kerülnek szembe egymással, az érdekeltek közt küzdelem fejlődik ki, melyet ők maguk az államhatalom közbejötté nélkül döntenek el. Az államjogi szükséghelyzetnél nem erről van szó. Itt az állam cselekszik állami szervek útján, a szükséghelyzet folytán mindössze az állami szervek, valamint azok az eljárási, esetleg anyagi jogszabályok változnak, amelyek alkalmazást nyernek.

A háború, illetőleg a háborús veszély esetére szóló rendelkezéseknél meg vannak állapítva a szükséghelyzet ismérvei, a háborúnál minden vitát kizáró módon. Háború akkor van, ha a nemzetközi jogi értelemben vett háborús állapot bekövetkezett. A háborús veszély fennforgása már bizonyos politikai mérlegelést tesz szükségessé.

A büntetőjogi és a polgári jogi végszükség esetén az érdekelt maga dönti el, hogy a végszükség állapota fennforog-e, maga dönt abban a kérdésben is, hogy a végszükség elhárítására minő magatartást tart szükségesnek.

Az államjogi szükséghelyzetben a cselekvés a különleges jogszabályok hatálybaléptetésében áll, maguk a különleges jogszabályok alapján foganatosított állami aktusok már nem a szó igazi értelmében vett szükségcselekmények.

Előfordulhat az is, hogy valamely állami szerv a szükséghelyzetre hivatkozással törvényes felhatalmazás nélkül jár el: túllépi hatáskörét vagy mellőzi a reá különben kötelező alaki és anyagi jogszabályokat. Az ilyen „szükségcselekmények” kívül esnek a jogon, nem tartoznak a jogi értelemben vett szükségcselekmények körébe, politikai értelemben vett szükséghelyzet folyamányai s értékelésüknél politikai szempontok érvényesülnek.

IV. *A szükséghelyzet kérdését a nemzetközi jogban azoknak az elveknek az alapján kell eldönteni, amelyek az egyes államok államonbelüli: büntető és polgári jogában a végszükség intézményénél érvényesülnek.*

Szükséghelyzetre hivatkozni a nemzetközi jogban is *minden jogilag védett érdek védelmében lehet*. Az illető érdeknek nem abszolúte kell különösen súlyosnak lenni, pl. nem kell hogy az állam léte forogjon veszélyben; a súlyosság itt is relatív, a védett érdeknek súlyosabbnak kell lenni annál, amely megsértetik.

Az érdeknek mindenesetre *jogilag elismert* érdeknek kell lennie. Az illető, midőn a szükséghelyzetben eljár, egyéni akciójával azt a védelmet foganatosítja, melyet különben a jogrend nyújtana. A jogilag el nem ismert érdekek védelmében elkövetett jogellenes magatartás a szükséghelyzetre hivatkozással sem mentesül a hátrányos jogkövetkezmények alól.

A nemzetközi jogilag elismert érdekeknek három csoportja van: 1. az egyes emberek magánérdeke, 2. az egyes államok különérdeke, s 3. a nemzetközi közérdek. Ezek a csoportok nem jelentenek egymás közt fokozatokat s nem állíthatjuk azt, hogy egyes fokozatokba tartozó érdekek szükségképpen súlyosabbak volnának a másik fokozatba tartozóknál.

Nyilvánvalóan szükséghelyzet forog fenn, ha egy repülőgép motorhiba folytán kényszerleszállást végez az idegen állam területének olyan részén, amely a nemzetközi jog szabályai szerint tilos területnek nyilvánított. A gép vezetője megsértette a nemzetközi jogot, de az a másként el nem hárítható veszély, amely az ő és a gépben utazók életét fenyegette, eljárásának jogellenességét megszünteti. Itt magánérdek áll az illető állam különérdekével szemben. Az embernek az élethez való joga alapvető emberi jog, melyet a nemzetközi jog kifejezetten elismer. Ezzel a joggal áll szemben az államnak szuverenitásából eredő az a joga, hogy a saját területén belátása szerint bizonyos részeket elzárhat a légi forgalom elől. Az állami érdek elvileg fontosabb, mint az egyének magánérdeke, de ebben a konkrét esetben az egyéneket nagyobb veszély fenyegeti, mint az államot s így a kényszerleszállás szükségcselekményként minősül.

A nyílt tengeren a forgalom szabadsága nemzetközi közérdek s ezzel kapcsolatban közérdek az is, hogy a hajók a parti tengerbe befuthassanak, de ha a kikötővárosban polgárháború van, a közrend fenntartása szükségessé teheti a kikötőváros teljes elzárását a külvilágtól, ilyenkor a forgalom megszüntetése az idegen hajókkal szemben is jogilag megengedetté lesz. Az államnak a közrend fenntartásához fűződő külön érdeke a konkrét esetben súlyosabb, mint az a nemzetközi közérdek, amely a parti tengerben a forgalom szabadságához fűződik.

A forgalom szabadsága persze olyan közérdek, amelyhez mindenkor magánérdek is fűződik. Ez mutatja, hogy a nemzetközi jogban sem lehet a köz- és magánérdeket élesen elválasztani egymástól. Az érdekek fent jelzett három csoportja is szorosan összefonódik.

Mivel a szükséghelyzet mint az államon belüli jogból átvett általános jogelv érvényesül a nemzetközi jogban, itt is fogalmi alkotóeleme, hogy a *veszély*, mely a szükséghelyzetet felidézte, *közvetlen és másként el nem hárítható legyen*.

Formailag két külön előfeltételről van szó, de a kettő szorosan összetartozik. A legtöbbször a veszély közvetlen volta az, amely a konkrét esetben a más eszközzel való elhárítást lehetetlenné teszi.

Mit kell pontosan érteni a veszély közvetlensége alatt? Azt-e, hogy a katasztrófa a következő pillanatban bekövetkezzék? Vagy közvetlen veszély forog fenn akkor, ha az a szükségcselekmény végrehajtása nélkül, ha nem is a következő pillanatban, de feltétlenül beállana? A veszély ebben az utóbbi esetben is közvetlen. A jog nem kívánja meg az utolsó pillanat bevárását,

ez merőben indokolatlan volna. Lényeges az, hogy a veszély reális legyen s ne csak a fenyegetett képzetében éljen. Ha a katasztrófa bekövetkezését másként mint a szükségcselekmény végrehajtásával feltartóztatni nem lehet, nézetem szerint a szükséghelyzet adva van. A másként el nem háríthatóság tehát bizonyos fokig a közvetlenséget is magában foglalja. Ennek a tételnek a nemzetközi jogban különös jelentősége van. Az államon belül az államhatalom közbelépése sokszor elháríthatja a veszélyt s ezzel a szükségcselekmény feleslegessé válik, de a nemzetközi jogban nincs olyan közhatalom, amelynek a közbelépésére számítani lehetne.

Szükséghelyzet a nemzetközi jogban is csak akkor forog fenn, ha *a veszély felidézésében az azt elhárító nem vétkes*. Az, aki a veszélyt szándékos vagy gondatlan magatartásával önmaga idézte fel, jogsértő cselekményének hátrányos jogkövetkezményei alól a nemzetközi jogban sem mentesül. Ezt különösen fontos hangsúlyozni a nemzetközi jogban. Különben előfordulhatna, hogy az állam szándékosan idézne fel veszélyt azért, hogy a másik állam ügyeibe beavatkozva jogsértést követhessen el.

Ami a szükséghelyzet jogi természetét s a jogrendszerben elfoglalt helyzetét illeti, bizonyos, hogy szükségjogról beszélni a nemzetközi jogban sem lehet. A jog jogellenes magatartás elkövetésére alanyi jogot nem adhat. A szükséghelyzet a nemzetközi jogban is a magatartás jogellenességét kizáró körülmény. A büntetőjogban vitás lehet, hogy a végszükség a jogtalanságot vagy a büntethetőséget zárja-e ki, de a nemzetközi jogban nem az, mert az állammal szemben büntetést alkalmazni nem lehet, legfeljebb olyan rendszabályról lehet szó, amely a biztonsági intézkedés jogi természetével bír a jogellenes magatartás jövőben való megismétlésének megakadályozására.

A szükségcselekményeket a nemzetközi jog területén is fizikai személyek hajtják ugyan végre, de a szükségcselekményért, mint jogellenes magatartásért a felelősség az államot terheli akár állami szervek, akár az ő joghatósága alatt álló magánszemélyek követik el azt.

Ki lehet a nemzetközi jogban a szükségcselekmény alanya?

Elsősorban az, akinek jogilag védett érdekét közvetlen és másként el nem hárítható veszély fenyegeti. De amint az államon belüli jogban, úgy a nemzetközi jogban sem korlátozódik kizárólag csak erre. A nemzetközi jogban azt a kérdést, hogy a közvetlenül érdekelten kívül még ki lehet a szükségcselekmény alanya, két vonatkozásban lehet vizsgálni: 1. a magánszemélyek és az állam, 2. az államok egymás közti viszonyában.

Ha az idegenben tartózkodó állampolgárok érdekei vannak veszélyeztetve s az az állam, amelynek ez kötelessége volna, nem tudja vagy nem akarja elhárítani a veszélyt, az állam közbeléphet saját polgárai érdekeinek biztosítására, s ugyanezt megtehetik — bár erre a dolog természete szerint ritkábban van lehetőség — az állampolgárok is saját hazájuk érdekeinek védelmében.

A diplomáciai képviseltek védelmet nyújtanak azoknak, akiknek életét és testi épségét a fogadó állam területén a közrend és a biztonság megszüntése folytán közvetlen és másként el nem hárítható veszély fenyegeti. Az univerzális nemzetközi jog — szemben a latinamerikai államok regionális nemzetközi jogával — a diplomáciai asylumot nem ismeri. Nemzetközi jogsértés lenne, ha a diplomáciai képviselőt az illető a fogadó állam hatóságainak eljárása alól akarná elvonni. Ez beavatkozás volna a fogadó állam belső ügyeibe és sértené annak szuverénitását. Más a helyzet azonban, ha sükséghelyzet forog fenn: a fogadó állam nem képes az illető életét és testi épségét a tömeg felelőtlen támadásával szemben megvédelmezni. De az asylumnyújtásnak csak sükséghelyzetben s csak addig van helye, amíg a sükséghelyzet fennáll. A fogadó állam illetékes hatóságának felhívására az asylumot meg kell szüntetni.

Sükséghelyzetben asylumot lehet nyújtani idegen állampolgároknak, sőt a fogadó állam polgárainak is. Az élet és a testi épség alapvető emberi jog, melyet a nemzetközi jog elismer. Ha ezt fenyegeti közvetlen és másként el nem hárítható veszély, az asylumnyújtásnak helye van, persze csak arra az időre, amíg a sükséghelyzet fennáll.

Az államok egymásközti viszonyában bonyolultabb a kérdés. Elvileg nem lehet azt a magatartást, amellyel az egyik állam a másikat közvetlenül és másként el nem hárítható veszélyből menti meg, jogellenesnek minősíteni. De mégis előfordulhat, hogy a védelem a konkrét esetben jogellenessé válik és pedig nemcsak azzal a harmadik állammal szemben, melyet a sükségcselekmény érint, hanem esetleg azzal az állammal szemben is, melynek védelméről szó van. Jogtalan beavatkozás lehet az illető állam belső ügyeibe, amely a beavatkozó állam érdekeit szolgálja. A nemzetközi jogban nincs szerv, amely jogosítva volna kötelező erővel megállapítani a sükségcselekmény jelleget, azt, hogy a nyújtott védelem jóhiszemű volt-e, vagy a sükséghelyzetre hivatkozás csak ürügy meg nem engedett akcióra?

Persze sükségcselekményről csak akkor lehet szó, ha közvetlen veszély elhárítására irányul, a veszély elmúlásával a magatartás véget ér és nem idéz fel olyan tartós állapotot, amely az állam szuverénitásával összeegyeztethetetlen volna.

V. *A sükséghelyzetet a nemzetközi jogban is meg kell különböztetni bizonyos rokon-jelenségektől.* Elsősorban a *jogos védelemtől.* Lényegében a jogos védelemben elkövetett cselekmény is a tágabb értelemben vett sükségcselekmények körébe tartozik, olyan különben jogellenes cselekmények hátrányos jogkövetkezményeit zárja ki, amelyek sükségesek a jogtalan támadás, illetőleg az azzal való fenyegetés elhárítására.

A jogos védelem fogalmi alkateleme a jogtalan támadás. Ha a sükséghelyzetet másnak jogtalan támadása idézte fel, nem sükséghelyzet, hanem a jogos védelem állapota forog fenn.

A nemzetközi jogban gyakori e két fogalom összezavarása. A *droit de nécessité*-re hivatkoznak akkor, amikor a jogos védelem állapota forog fenn.¹⁶ De hivatkoznak akkor is, amikor a jogos védelem kritériumai sem állapíthatók meg s az esetre sem a szükséghelyzet, sem a jogos védelem fogalma nem alkalmazható.

Midőn Villa mexikói tábornok a Caranza tábornokkal folytatott polgárháború során 1916-ban betört az USA területére, ott Columbus várost elfoglalta s több amerikai állampolgárt megölt, az USA csapatokat küldött Mexikóba, hogy Villa tábornokot a jogtalan támadásért megbüntesse. Ez az eljárás nem volt szükségcselekmény, mert hiszen jogtalan támadás előzte meg, de nem volt jogos védelemnek sem minősíthető, mert nem jogtalan és közvetlen támadás visszaverését célozta. Fauchille¹⁷ nézetem szerint tévesen állapít meg itt jogos védelmet. Az eljárás jogi természetét tekintve az államon belüli jog büntetéseihez hasonló, persze a büntetőjog fejlődése egy primitívebb fokának felel meg, a magánbosszú korának, midőn a sértett önmaga alkalmazott önhatalommal megtorlást.

Ugyanígy minősül az 1910-i kínai ún. „Boxer-lázadás” esete is, mely a nagyhatalmak katonai intervencióját eredményezte. Itt sem volt sem jogos védelem, sem szükséghelyzet, mert hiszen a közvetlen veszély már elmúlt. A katonai intervenciónak büntetésjellegű megtorlás volt a célja.

Rokon ezekkel az az eset, melyben az állam a parti tengerben jogilag különben meg nem engedett eszközöket használ olyan idegen hajóval szemben, amely a kikötő-szabályzat rendelkezéseit figyelmen kívül hagyja, a kikötőhatóságok jelzéseivel nem törődik. Itt lényegében rendészeti eljárásról van szó, s az a kérdés, hogy a rendészeti cél milyen eszközök alkalmazását indokolja. Ugyanez a probléma, mint az államonbelüli jogban a jogos fegyverhasználat kérdése.

Ezekben az esetekben *önsegély* alkalmazásáról van szó. Az *önsegélyt* az államonbelüli jog is ismeri, itt azonban az nagyon szűk körben érvényesül, mert a jogok érvényesítéséről és biztosításáról az államhatalom gondoskodik s az *önsegélynek* csak a jogrend által megengedett korlátok közt van helye. A nemzetközi jogban más a helyzet. Itt a jogok érvényesítése és biztosítása elsősorban önhatalommal történik, mert nincs olyan szervezett nemzetközi közhatalom, amely ezt a szerepet betöltené. Az *önsegélyként* végrehajtott különben jogellenes cselekmény nem szükségcselekmény. Jogellenességüket a konkrét esetben nem a szükséghelyzet szünteti meg. A nemzetközi jog által elismert jogszerű cselekmények, melyek a hiányzó nemzetközi közhatalom megfelelő aktusait vannak hivatva helyettesíteni s olyan jellegűek, mint az államonbelüli jogban az államhatalmi szerveknek a jog érvényesítését és biztosítását célzó eljárásai.

¹⁶ Fauchille i. m. 421—422. l.

¹⁷ I. m. 421. l.

A *represszália* az önsegély eszköze. Ebből következik, hogy a represszáliaként végrehajtott cselekmény sem szükségcselekmény, a különben jogellenes magatartást a konkrét esetben nem a szükséghelyzet teszi jogilag megengedetté.

A *retorzió* méltánytalan, de nem jogellenes magatartásnak méltánytalan, de nem jogellenes magatartással való megtorlása. Nemzetközi jogintézmény csak akkor lesz, ha a joggal való visszaélésnek olyan magatartással való megtorlásában jelentkezik, amely maga is joggal való visszaélés. Ilyen értelemben a retorzió a represszália különleges esete, melyben a jogellenes magatartás a joggal való visszaélés szintén jogellenes formájában jelentkezik.

Ha a retorzió nem joggal való visszaélésnek joggal való visszaéléssel történő megtorlása, szintén nem szükségcselekmény, mert akkor nem nemzetközi jogilag védett érdekek védelmét célozza, márpedig ez a szükségcselekmény lényeges fogalmi alkotóeleme.

A szükséghelyzet fogalmából következik, hogy *a szükségcselekmény soha sem irányulhat jogszabályok alkotására*. A szükségcselekmény közvetlen veszélyt van hivatva elhárítani. A veszélynek konkrétan és közvetlennek kell lennie, a jogszabály alkotásánál pedig — ha egyáltalában veszély elhárítását célozza — csak a jövőben jelentkező veszélyről lehet szó. Ilyenkor csak politikai, de nem jogi értelemben lehet szükséghelyzetről beszélni.

VI. *Rodick* mutatott rá arra,¹⁸ hogy *más a szükséghelyzet a politikai életben és más a nemzetközi jogban*. Az állam lehet külpolitikailag szükséghelyzetben anélkül, hogy a szükséghelyzet nemzetközi jogi kritériumai adva volnának.

Ha egy államnak gazdasági élete normalizálása céljából külföldi kölcsönre van szüksége s ezt a kölcsönt olyan feltételekhez kötik, amelyek az állam függetlenségét veszélyeztetik, az állam politikailag szükséghelyzetben lehet, mert a külföldi kölcsön nélkül esetleg egész gazdasági élete összeomlana, de a jogi értelemben vett szükséghelyzet kritériumai nem forognak fenn: a veszély nem közvetlen és nem másként elháríthatatlan. Politikai szükségesség volt Norvégia részéről annak követelése, hogy összes fjordjai a területét képező parti tengerhez tartozzanak.¹⁹ Legfeljebb politikai értelemben volt szükséghelyzet a Behring tenger körüli vita esetében is.²⁰ Az USA az Alaska Commercial Company kezdeményezésére, mely tőle bizonyos szigeteket a fókahalászat céljaira bérbe vett, egyoldalúan a fókahalászatra vonatkozó intézkedéseket tett a parti tengeren túleső vizekre is. Az USA-nak fontos érdekei fűződtek ahhoz, hogy a fokaállományt az ő parti tengerének közelében ki ne irtsák, de jogi értelemben vett szükséghelyzet, mely az egyoldalú szabályozás jog-

¹⁸ *Rodick* i. m.: 44. és 90. l.

¹⁹ Vö.: *Rodick* i. m. 28. l. A Nemzetközi Biróság az angol—norvég halászati ügyben elismerte Norvégiának ezt az igényét.

²⁰ *Cabbot*: *Leading cases on international law*. 4—th ed. vol. I. London, 1922. 127—136. l.

ellenességét megszüntette volna, nem volt. Nagy-Britannia tiltakozott az eljárás ellen s az ügy 1893-ban választott bíróság elé került. A választott bíróság nem ismerte el az USA igényeit. A Behring tengeren a fókahalászat kérdését a választott bíróság által kidolgozott szabályzat alapján a két állam közös megegyezéssel rendezte.

Azt, hogy van-e politikai értelemben vett szükséghelyzet, a konkrét eset körülményei alapján kell eldönteni. Ez a döntés nem könnyű és mindig vitatható. Ha van is politikai szükséghelyzet, az a jogellenes eljárást csak politikailag igazolja, de magának a cselekvésnek a jogellenességét nem szünteti meg. A nemzetközi életben ez a politikai értelemben vett szükséghelyzet analóg az állam belső életének azzal a jelenségével, amikor az állami szerv a törvény előzetes felhatalmazása nélkül foganatosít a joggal ellenkező aktust. Itt is legfeljebb politikai értelemben vett szükséghelyzetről lehet szó, amelyet csak politikailag lehet és kell értékelni.

Van eset, amikor a politikai szükségszerűség közel áll a jogi értelemben vett szükséghelyzethez s a nemzetközi jog szempontjából szinte tágabb értelemben vett szükséghelyzetnek minősíthető. Ez volt a helyzet 1939-ben a szovjet—finn háború esetén.

Az I. világháború utáni párizsi békekonferencia az orosz határt lényegesen visszaszorította keletre s a Szovjetunió nyugati határán a volt orosz területeket olyan imperiumok alá helyezte, amelyek a Szovjetunió biztonságát a legnagyobb mértékben veszélyeztették. Leningrád 32 kilométerre feküdt a finn határtól s a határhoz Moszkva is közel került.

A Szovjetunió biztonsága érdekében a balti államokkal kölcsönös segélynyújtási egyezményeket kötött.²¹ Hasonló megállapodásra törekedett a szovjet kormány Finnországgal is. Finnország később az ügyet a Nemzetek Szövetsége elé vitte s a Szövetség hivatalosan közzétette a finn kormány által hozzá beterjesztett anyagot.²²

Ez az anyag nem hagy fenn kétséget a következőket illetően : A szovjet kormány, amint ezt az 1939. október 14-i jegyzék kifejezetten is hangsúlyozta — a Finnországgal való tárgyalások során két kérdés megoldására törekedett: 1. biztosítani Leningrádot, s 2. bizonyosságot szerezni arra nézve, hogy Finnország a Szovjetunióval állandó baráti kapcsolatokat fog fenntartani. E célból szükségesnek látta azt, hogy a Szovjetunió lehetőséget kapjon a finn öbölnek ellenséges hajók előli elzárására s annak megakadályozására, hogy a finn öbölben fekvő szigeteket ellenség szállhassa meg, valamint azt, hogy a finn—szovjet határ a karéliei félszigeten Leningrádtól távolabb helyeztessék.

²¹ Az egyezmények szövegét közli a The Bulletin of International News. Vol. XVI. 1939. 1042—1043. és 1129—1130. l.

²² Appel du gouvernement finlandais à la Société des Nations selon la documentation officielle. — Supplément spécial au Résumé Mensuel des travaux de la S. d. N. Décembre 1939.

A szovjet kormány javaslata az volt, hogy Hangó kikötőváros és közvetlen környéke adassék át bérlet címén 30 évre a Szovjetunióknak tengerészeti támaszpontok létesítése céljából, adassanak át más területekért cserébe a Szovjetunióknak bizonyos, a finn öbölben fekvő szigetek és Kelet-Karélia egy része. A két állam közti megnehtámadási szerződés hatályosabbá tétele érdekében pedig vállaljanak a szerződő felek kötelezettséget arra is, hogy nem fognak valamelyükkel szemben ellenséges államesoporthoz vagy alliance-hoz csatlakozni.

A finn kormány — bár elvileg nem zárkózott el a szovjet követelések jogosságának elismerése elől — nem fogadta el a javaslatot. Erre a szovjet kormány október 23-i jegyzékében enyhítette eredeti javaslatait. De megegyezés így sem volt elérhető s megkezdődtek a hadműveletek. Ismeretes, hogy ezek minő eredménnyel végződtek. A békét Moszkvában 1940. március 12-én kötötték meg.²³ E békeszerződésben a Szovjetunió — bár a katonai helyzet alapján ez kétségkívül módjában lett volna — nem ment túl eredeti célkitűzésein. Csak azokat a területeket szerezte meg, amelyek Leningrád biztonsága érdekében szükségesek voltak. Hangót évi 8 millió finn márka fizetése ellenében 30 esztendőre bérbe vette, tehát a békeszerződés ezen a ponton is az eredeti célkitűzésnek megfelelő rendelkezést tartalmazott. Hadikárpótlást a Szovjetunió egyáltalában nem igényelt, ezzel is dokumentálva azt, hogy egész akciójában csak a saját biztonságának szempontja vezette. Ezt Molotov a Legfelsőbb Tanács előtt március 29-én tartott beszédében kifejezetten kiemelte. Rámutatott arra is, hogy a finn háború nemcsak a finn csapatokkal való összeütközést jelentette, a szovjet hadseregnek több állam, köztük Nagy-Britannia és Franciaország imperialistáinak együttes ereje ellen kellett küzdeni. Nem a kis nemzet védelme s a Nemzetek Szövetsége tagjának támogatása volt a szempont, amely Nagy-Britanniát és Franciaországot vezette, hanem az a körülmény, hogy Finnország kész katonai támaszpont volt a Szovjetunió elleni támadásra.²⁴

1941. június 22-én a hitleri Németország megtámadta a Szovjetuniót. A Szovjetunió nyugati határának idejében történt rendezése nagymértékben megnehezítette a támadó munkáját s a támadás megtört a hatalmas vörös hadsereg erején.

Kétségtelen, hogy a Szovjetunió politikailag sükséghelyzetben volt. A már kitört háború biztonságát veszélyeztette s ez a veszély másként, mint a Finnország ellen lefolytatott eljárás útján, nem volt elhárítható. Az események teljes mértékben igazolták ezt. A kérdés az, hogy a jogi értelemben vett sükséghelyzet kritériumai fennforogtak-e? Az, hogy a Szovjetunió biztonságát és területi sérthetelenségét, tehát nemzetközi jogilag védett érdekét veszély

²³ A békeszerződés szövegét közli The Bulletin of International News, Vol. XVII. 1940. 342—343. l.

²⁴ I. m. 418—419. l.

fenyegette, nem vitás. Az is bizonyos, hogy a veszélyt az adott körülmények közt másként, mint az alkalmazott módon, elhárítani nem lehetett. A Szovjetunió megkísérelte a kérdésnek tárgyalások útján való rendezését, de ez Finnország magatartása miatt nem vezetett eredményre. Így egyetlen eszköz a veszély elhárítására a fegyverek alkalmazása volt. Kérdés azonban, hogy közvetlen volt-e a veszély olyan értelemben, amint ezt a szükséghelyzet jogi fogalma megkívánja? Már említettem, a nemzetközi életben a veszély közvetlensége nem jelenti mindig pontosan ugyanazt, mint az államonbelüli életben. Az államon belül a veszély elhárításának különféle hatósági és társadalmi útjai vannak s ezeken az utakon a fenyegető veszély elhárításának lehetősége az utolsó percig fennáll. A nemzetközi életben e jog csak újabban tett intézkedéseket ilyen vonatkozásban.

Felmerül a kérdés, nem volna-e indokolt a szükséghelyzet nemzetközi jogi fogalmát tágabban állapítani meg, mint ahogy ezt az államonbelüli jog teszi? Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a szükséghelyzet fogalma, mint általános jogelv került be a nemzetközi jogba, így nem lehet tágabbkörű, mint ezt a szóban forgó általános jogelv meghatározza. Tágabb értelmet ez a fogalom a nemzetközi jogban csak az államok idevonatkozó jogalkotó akarata alapján nyerhetne.

Figyelembe kell venni azt is, hogy a nemzetközi jog legújabb intézkedései folytán a politikai értelemben vett szükséghelyzet lehetősége is csökkent a nemzetközi életben, legalábbis az állam biztonságát és területi sérthetetlenségét illetően. Az ENSZ Alapokmánya széleskörű rendelkezéseket tartalmaz az államok békéjét és biztonságát fenyegető veszély megelőzésére és elhárítására. Ezek a rendelkezések az agresszió veszélyét vannak hivatva elhárítani. Az agresszió jogtalan magatartás, s vele szemben jogos védelemnek van helye. Jogos védelemnek azonban csak közvetlen támadás esetén van helye. A nem közvetlen, csak fenyegető támadás veszélyének elhárítása nem esik a jogos védelem fogalma alá. Itt a jogellenes magatartást csak a szükséghelyzet mentesítheti, a szükséghelyzet viszont csak akkor forog fenn, ha a veszély másként el nem hárítható. Az ENSZ Alapokmánya éppen erre a másként való elhárításra adja meg a lehetőséget. Így az állam biztonságát és területi sérthetetlenségét fenyegető veszély esetén ma nemzetközi jogi értelemben vett szükséghelyzet nemigen állapítható meg, ha az ENSZ-ben megszervezett nemzetközi közhatalom kezébe veszi a fenyegető veszély elhárítását.

A Biztonsági Tanács elé azok a viszályok és helyzetek tartoznak, amelyek a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztetik. Elképzelhető olyan helyzet, amely a nemzetközi békét és biztonságot nem veszélyezteti, de veszélyezteti az érdekelt állam nemzetközi jogilag védett érdekét. Ez a politikai értelemben vett szükséghelyzet esete, mely politikailag az államnak a nemzetközi joggal ellenkező eljárását is indokoltá teszi. Az ilyen politikai szükséghelyzet öltheti magára a jogi szükséghelyzet minőségét, ha a veszély

közvetlen, másként el nem hárítható, s az ENSZ közbelépésére sincs mód és lehetőség.

Rodick²⁵ rámutatott arra, hogy két olyan ellentétes felfogású és különböző alapon elinduló író, mint Machiavelli és Hugo Grotius ugyanazt a két tételt hangsúlyozza a szükséghelyzet kritériumaként: 1. hogy az állam léte és birtokállománya tényleg veszélyeztetve legyen, 2. hogy az alkalmazott erő ne legyen nagyobb annál, amely a veszélyeztetett jog megvédéséhez nélkülözhetetlen. Mind a két író a politikai szükséghelyzetet tartja szem előtt, olyan korban, amelyben a biztonságnak a közösség szervezett erejével való fenn-tartása még nem volt ismeretes.

VII. *Hogyan alakul a szükséghelyzet kérdése a háborúban? Van-e speciális háborús szükséghelyzet?* Huber²⁶ megkülönböztet állami szükségszerűséget (Staatsnotwendigkeit), hadi szükségszerűséget (Kriegsnotwendigkeit) és katonai szükségszerűséget (Militärische Notwendigkeit). Az első szerinte az állam életérdekeinek, becsületének és függetlenségének megoltalmazására vonatkozik. A második a háborús cél elérése, a harmadik egyes katonai műveletek sikerének biztosítása szempontjából jelent olyan helyzetet, amely a jogellenes magatartást elkerülhetetlenné teszi. Ezek mellett előállhat szerinte háborúban a szorosabb értelemben vett végszükség is, amikor a jogsértést egy vagy több személy életének megmentése érdekében követik el, pl. élelemiszer hiánya miatt sorsukra bízzák, de semmi esetre sem ölk meg a hadifoglyokat.

Amikor Huber a szorosabb értelemben vett végszükséget szembeállítja a szükségszerűség általa felállított három esetével, a végszükség bizonyos tételes büntetőjogi fogalmát igyekszik a nemzetközi jogban értékesíteni, és pedig a büntetőjogi végszükségnek egy nagyon szűk fogalmát, mely a végszükség állapotát csak az élet és esetleg a testi épség veszélyeztetése esetén tartja megállapíthatónak. Fentebb kifejtettem, hogy a szükséghelyzet csak mint az államonbelüli jogokban megnyilatkozó általános jogelv nyerhet a nemzetközi jogban alkalmazást s nem mint az egyik vagy a másik állam büntetőtörvénykönyvében foglalt tételes rendelkezés.

Az, amit Huber a szó szorosabb értelmében vett végszükséggel szemben állít, nagyon közel áll ahhoz, amit politikai értelemben vett szükséghelyzetnek nevezünk.

Mi az, ami háborúban a szükséghelyzet különleges jellegét indokolná? Semmi esetre sem az, hogy itt a háborúra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok megsértéséről van szó. A szükséghelyzet fogalmánál mindig az a döntő, hogy milyen jogilag védett érdek veszélyeztetéséről van szó s nem az, hogy a veszélyeztetett érdek védelmében minő jogellenesség történik. Hadi és katonai

²⁵ Rodick: i. m. 9–10. l.

²⁶ Huber: Die kriegsrechtlichen Verträge und die Kriegsraison. Zeitschrift für Völkerrecht VII. Band 1913. 351. és k. l., különösen 356. l.

szükséghelyzetről nem lehet szó, mert sem a másik állam katonai erejének megtörése, mely a hadi szükségszerűséget, sem az egyes katonai műveletek sikere, mely a katonai szükségszerűséget indokolná, nem a nemzetközi jog által védett érdek. A nemzetközi jog sem az egyik, sem a másik hadviselő fél számára nem nyújt különleges védelmet az ellenféllel szemben. Egyikük számára sem védi sem az ellenfél megtörését, sem az egyes hadműveletek sikerét.

A háborúviselés szabályai eljárásjogi szabályok, tilalmakat állapítanak meg, sokszor nem konkrét kérdésekre vonatkozó rendelkezés, hanem általános elv formájában, nem képesítik a hadviselő feleket bizonyos jogi hatályú cselekményekre, hanem megengedik, hogy a felek mindazt, amit a nemzetközi jog nem tilt, megtehessék. Ez a lehetőség mind a két félnek egyformán biztosítva van. A háború, mint eljárás során nincsenek a felek számára biztosított olyan külön érdekek, amelyeket a nemzetközi jog védene s amelyeknek veszélyeztetése esetén szükséghelyzet állana be. Ha az egyik fél a nemzetközi jog által felállított tilalmat megszegi, a másik fél represszáliát van jogosítva vele szemben alkalmazni, de nem szükségcselekményt követ el.

Vannak esetek, amelyekben a nemzetközi jog által felállított tilalom nem feltétlen. A szárazföldi háború szokásairól és törvényeiről szóló hágai egyezmény több cikke (így a 48., az 51. s az 52. cikk) kifejezetten tartalmazza az „amennyiben lehetséges” klauzulát. Itt a rendelkezés kötelező ereje a konkrét eset körülményeitől függ. Az érdekelt fél maga állapítja meg, hogy a rendelkezés alkalmazása a konkrét esetben lehetséges-e? Egyoldalúan persze a jogi kérdést véglegesen nem oldhatja meg. Nyitva marad, hogy eljárása a konkrét esetben jogszerű volt-e vagy jogellenes? Az idézett hágai egyezmény 54. cikke a tengeralatti kábeleknél a lefoglalását vagy megsemmisítését nem engedi meg csak feltétlen szükség esetén. Itt sincs a szó igazi értelmében vett szükséghelyzet. A szükséghelyzet, mint tényleges állapot, előfeltétele annak, hogy a rendelkezés alkalmazható legyen. A szükséghelyzet tehát nem a nemzetközi jogi rendelkezés betartása alól mentesít, hanem ellenkezően, annak alkalmazását megengedetté teszi.

Ugyanez a helyzet az 1949. augusztus 12-i genfi egyezmények több rendelkezésénél is. Így a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény 42. cikke értelmében a védett személyek internálása vagy kényszer tartózkodási helyre utalása nem rendelhető el csak akkor, ha annak az államnak a biztonsága, melynek hatalmában vannak, ezt feltétlenül szükségessé teszi. Az 57. cikk értelmében a megszálló hatalom a polgári kórházakat csak átmenetileg és csak sürgős szükség esetén foglalhatja le. A genfi egyezményekben többször szerepel a katonai szükség, a sürgős katonai szükség és a parancsoló katonai szükség kifejezés, valamint a rendelkezések hatályának attól való függővé tétele, ha a katonai követelmények azt megengedik. (Így pl. a hadra kelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének

javításáról szóló egyezmény 30. és 33. cikke, a hadifoglyokkal való bánásmódról szóló egyezmény 126. cikke, a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló egyezmény 16., 18. és 53. cikke.)

Ezekben az esetekben sem jogi értelemben vett szükséghelyzetről van szó, hanem olyan tényleges állapotról, mely előfeltétele annak, hogy a jogszabály alkalmazható legyen.

A háború mindkét félre nézve permanensen veszélyes állapot, az állandó veszélyeztetettség együtt jár a háborúval, itt szükséghelyzetre hivatkozni éppen úgy nem lehet, mint ahogy az államonbelüli jogban a végszükségre nem hivatkozhatik az, aki a veszélyt hivatásánál vagy foglalkozásánál fogva vállalni köteles.

A ma hatályos nemzetközi jog értelmében ugyanazok a rendelkezések kötelezők mind a deliktum-, mind a szankció-háborút viselő félre nézve. Felmerülhet a kérdés a hadműveletekre vonatkozó tilalmakat illetően, nem volna-e indokolt különbséget tenni aszerint, hogy az egyik hadviselő részéről deliktumról van szó, a másik fél viszont közhatalmi funkciót végez a jogellenes magatartás megszüntetésére?

Külön hadi vagy katonai szükséghelyzet tehát nincs. De ez nem jelenti azt, hogy a háborúban elvileg ki volna zárva a szükséghelyzet lehetősége. Csak ez a szükségcselekmény nem lehet közvetlenül hadművelési cselekmény, s nem célozhatja azt, hogy az egyik fél előnyösebb helyzetbe jusson. Így a szárazföldi háború szokásairól és törvényeiről szóló szabályzat biztosítja a magántulajdon sérthetetlenségét. De bizonyos, hogy egy fertőző betegség terjedésének megakadályozása céljából ingóságokat megsemmisíthetnek vagy a ragály gócpontjául szolgáló primitív épületeket, amelyeknél a fertőtlenítés lehetősége nincs meg, megsemmisíthetik, még akkor is, ha a hatályban levő államonbelüli jogszabályok nem tartalmazznak idevonatkozólag kifejezett rendelkezéseket.

Az alapvető emberi jogok, mint a nemzetközi jog által védett érdekek, itt is jelentős szerepet játszanak a szükséghelyzet kiváltásában.

Háborúban gyakran adódnak olyan esetek, amelyekben az elkövetett jogellenesség igazolásául a szükséghelyzetre hivatkoznak, illetőleg az elméleti alátámasztás során erre történik utalás.

A nemzetközi jogi irodalomban élénken vitatott kérdés volt Belgium és Luxemburg állandó semlegességének az első világháború elején Németország részéről történt megsértése. A vita főleg kezdetben nem volt mentes a politikai elfogultságtól. A német írók kivétel nélkül azon az állásponton voltak, hogy a német csapatok bevonulása Belgiumba nem volt nemzetközi jogellenesség, mert ha megsértette is a Belgium állandó semlegességére vonatkozó nemzetközi egyezményt, az jogos védelemben történt, mert — amint ezt a német kormánynak Belgiumhoz 1914. augusztus 2-án intézett jegyzéke is hangsúlyozta — Németországnak megbízható értesülései voltak arra vonat-

kozólag, hogy Franciaország' belga területen át szándékozik Németország ellen felvonulni.²⁷

Az önvédelemre (Notwehr) hivatkozott Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár is a birodalmi gyűlés 1914. augusztus 4-i ülésén,²⁸ de egészen különös indokolással. Azt az álláspontot foglalta el, hogy „Not kennt kein Gebot”. Franciaország kijelentette ugyan, hogy Belgium semlegességét mindaddig tiszteletben fogja tartani, amíg ezt az ellenség is megteszi. De Franciaország várhat, ők azonban nem. A francia betörés az alsó Rajnánál Németországra nézve végzetessé válhatott volna, így kénytelenek voltak a luxemburgi és belga kormányok együttes tiltakozásán túltenni magukat. Azt a jogtalanságot, melyet ezzel elkövettek, ismét jóvá fogják tenni, mihelyt katonai céljukat elérték. Aki olyan fenyegető helyzetben van, mint a németek és legfőbb javáért küzd, csak arra nézhet, hogy miként tudja keresztülvágni magát.

Ebben a nyilatkozatban már elhálványul a jogos védelem állapotára való hivatkozás, inkább a szükséghelyzet lép előtérbe, de ebben a vonatkozásban sincs szó a kérdés jogi alapon történő elbírálásáról, az a gondolat jut benne kifejezésre, hogy a háború céljának elérése érdekében a nemzetközi jog szabályait félre lehet tenni.²⁹

Vizsgáljuk meg a szükséghelyzet kérdését a semlegességre vonatkozó nemzetközi jogszabályokkal kapcsolatosan. Leggyakoribb esete az, amikor a szükséghelyzet a jogos védelem állapotával függ össze: a hadviselő fél az ellenség olyan jogtalan támadásával szemben védekezik, amely egy semleges állam területéről indul ki s melyet mint ilyent, a semleges állam köteles volna meg-
hiúsítani, a semleges állam azonban nem képes semlegességét megvédeni. Itt a másik hadviselő féllel szemben kétségkívül a jogos védelem állapota forog fenn, a semleges állammal szemben is jogos védelem van annyiban, hogy az eljárás alapja vele szemben is a joggal ellenkező magatartása. A semleges állam eljárása is ellentétben áll a harcjug rendelkezéseivel, nála azonban a jogellenes magatartás nem szándékos szembehelyezkedés a joggal, hanem tényleges képtelenség arra, hogy a jog által meghatározott kötelezettségét teljesítse. Az a hadviselő fél, amely a semleges államon keresztül indít akciót a másik hadviselő ellen, nemcsak ezzel, hanem a semleges állammal szemben is jogsértést követ el, tehát a semleges állam is a jogos védelem állapotában van. A védekezés azonban rá nézve nemcsak jog, hanem nemzetközi jogi

²⁷ Vö.: *Kohler*: Notwehr und Neutralität. Zeitschrift für Völkerrecht VIII. Band. 1914. 576—580. l. *K. Strupp*: Die Vorgeschichte und der Ausbruch des Kriegs. uo. 655—744. l. *Dr. Otto Nette*: Die belgische Frage. uo. 745—754. lap. *Stupp*: Das internationale Landkriegsrecht. Frankfurt. 1914. 133. l. *Liszt*: Völkerrecht. 10. Auflage. 1915. 202. l. *Strupp*nak a Zeitschrift für Völkerrechtben megjelent tanulmánya az esetre vonatkozó dokumentumokat is közli.

²⁸ Ezt a nyilatkozatot közli *Dr. Otto Nette* i. m. 747—748. l.

²⁹ A belga állandó semlegesség megsértésének kérdését is behatóan tárgyalja *Ch. de Vischer*: i. m. 74—108. l.

kötelesség is : az egyik hadviselő féllel szemben joga, a másik hadviselő féllel szemben kötelessége a semlegességét sértő akciót megakadályozni.

Ha a hadviselő fél csak a semlegesség megsértésével tudja a másik félnek a semleges államon keresztül ellene intézett jogtalan akcióját elhárítani, a semleges állammal szemben sükséghelyzetben van. Az eljárást a jogos védelem és a végszükség összefonódó állapota teszi jogilag megengedetté.

Ilyen természetű sükséghelyzet forgott fenn a második világháború elején (1940 február) az Altmark-esetben. Az Altmark felfegyverzett német kereskedelmi hajó volt, mely mint ilyen, hadihajóként minősült, részt vett a Graf Spee német hadihajó által az Atlanti-óceán déli részén végrehajtott támadásban s a sikeres támadás után a fedélzetére vett kb. 300 brit hadifoglyot s a norvég parti tengerben igyekezett német kikötőbe jutni. Brit hadihajók által felfedezve a Joessing Fjordba menekült. A brit admirális a kormánnyal egyetértve parancsot adott, hogy brit hajók a norvég vizekre menjenek, kutassák át az Altmarkot és szabadítsák ki a fedélzetén található hadifoglyokat. A brit hajók a fjord bejáratánál két norvég ágyúnaszádot találtak. A brit parancsnok felajánlotta, hogy helyezték az Altmarkot közös brit és norvég őrizet alá, kísérik Bergenbe az átkutatás foganatosítása céljából. A norvég ágyúnaszád kapitánya kijelentette, hogy az Altmark fegyvertelen, megelőző nap Bergenben átkutatták s engedélyt kapott arra, hogy a norvég parti tengerben vehesse útját Németország felé. Erre a brit hajók visszavonultak, de az admirális által adott újabb instrukció alapján egy torpedóromboló behatolt a fjordba, megtörte az Altmark ellenállását, kiszabadította és fedélzetére vette az ott levő brit hadifoglyokat. Mind a norvég, mind a német kormány erélyesen tiltakozott ez ellen az eljárás, mint olyan ellen, amely Norvégia semlegességét megsértette.³⁰

Az 1907. évi második hágai békekonferencián alkotott XIII. egyezmény értelmében a semlegességgel nem ellenkezik a hadviselő felek hadihajóinak a parti tengerben való pusztá átvonulása (10. cikk) s így Norvégia semlegességének megsértése nélkül megengedhette parti vizeiben a német hadihajók átvonulását. Az Altmark azonban fedélzetén brit hadifoglyokat szállított. Kérdés, hogy a hadifoglyok szállítását lehet-e a hágai egyezmény értelmében vett pusztá átvonulásnak minősíteni? Hogy eljárását maga Németország sem tekintette jogilag megtámadhatatlannak, az kitűnik abból, hogy a hadifoglyok szállítását letagadta, s az átvizsgálás ellen kifejezetten tiltakozott. A hadifoglyok ejtése kétségkívül hadi operáció, elszállításuk és biztonságba helyezésük ennek a hadi operációnak a kiegészítő része s így az a hadihajó, amely semleges parti tengerben hadifoglyokat szállít, ott nem pusztán átvonul, hanem a hadműveletekhez tartozó cselekményt végez, s a semlegességet ezzel megsérti. Az Altmark tehát megsértette a nemzetközi jogot. A hadviselő

³⁰ The Bulletin of International News. Vol. XVII. 1940. 225—231. és 291—293. 1.

állam jogosítva van az ellenfél hatalmában levő hadifoglyait kiszabadítani, még akkor is, ha azok az ellenfél hatalmában, de egy semleges állam területén vannak, mert a hadviselő feleknek nincs joguk semleges államok területén saját hatalmukban hadifoglyokat tartani. Norvégia köteles lett volna a brit hadifoglyokat saját őrizetébe venni. Nagy-Britannia eljárása nem volt nemzetközi jogi szempontból kifogásolható, annál kevésbé, mert brit közlés szerint a hadifoglyok a hajón embertelen módon voltak elhelyezve s így kiszabadításuk a szükségcselekményt az életüket fenyegető közvetlen veszély miatt is megengedetté tette.

VIII. A nemzetközi jog tudományának fontos feladata, hogy a szükséghelyzet kérdését pontosan tisztázza. A szükséghelyzet bizonyos feltételek mellett megszünteti a különben jogtalan magatartás jogellenességét. Ez a nemzetközi jogban komoly veszélyt rejt magában. Az államonbelüli jogban a szükségcselekmények a bíróságok ellenőrzése alatt állnak. A nemzetközi jogban azonban nincs olyan szerv, amely kötelező erővel megállapítaná, hogy a konkrét esetben tényleg fennforogtak-e a szükséghelyzet kritériumai. A nemzetközi jog nem zárja le a kaput az államok önkényes eljárása előtt, s így könnyen megtörténhetik, hogy az imperialista államok a szükséghelyzetre való hamis hivatkozással jogtalan cselekményeket követnek el, beavatkoznak a másik állam ügyeibe s azt saját érdekeik szolgálatára kényszerítik. A nemzetközi jog tudománya azzal, ha megállapítja a szükséghelyzet fogalmát és ismérveit, megnehezíti az ilyen törekvéseket s ezzel előmozdítja az állami szuverénitás elvének érvényesülését a nagy és kis államok számára egyaránt.